

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертаційну роботу Рудковської Оксани Володимирівни «Психосоціальні умови розвитку когнітивної гнучкості в юнацькому віці», подану до захисту на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 «Психологія» галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»

Актуальність теми дисертаційної роботи. Дисертаційне дослідження Оксани Володимирівни Рудковської присвячене визначенню психосоціальних умов розвитку когнітивної гнучкості в юнацькому віці. Актуальність обраної проблеми зумовлена зростанням вимог до здатності молодшої людини діяти в ситуаціях невизначеності, швидко перебудовувати мисленнєві та поведінкові стратегії, переосмислювати попередній досвід і приймати рішення за дефіциту інформації. В умовах війни, тривалого психоемоційного навантаження, освітніх і професійних трансформацій когнітивна гнучкість набуває значення не лише інтелектуальної здатності, а й ресурсу адаптації, психологічної стійкості та саморегуляції. Особливо обґрунтованим є звернення авторки до юнацького віку як періоду активного когнітивного й особистісного становлення, професійного самовизначення та формування життєвих стратегій. Отже, тема роботи є своєчасною, соціально значущою та перспективною для вікової, педагогічної, когнітивної й практичної психології.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано в межах науково-дослідної роботи кафедри педагогічної та вікової психології Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара «Особливості виявлення образу Я в контексті навчання впродовж життя» (державний реєстраційний номер 0119U100595) та науково-дослідної роботи «Особливості реалізації психологічного потенціалу особистості на шляху досягнення професійного успіху» (державний реєстраційний номер 0122U001780). Тематика дисертації логічно узгоджується зі спрямуванням зазначених наукових досліджень.

Ступінь обґрунтованості наукових положень і висновків, сформульованих у дисертації, та їх достовірність. Обґрунтованість основних положень роботи забезпечується послідовною логікою дослідження: від теоретико-методологічного аналізу феномену когнітивної гнучкості та розроблення її дворівневої структури – до операціоналізації досліджуваних конструктів, формування психодіагностичного комплексу, розроблення програми розвитку когнітивної гнучкості та перевірки її ефективності.

Позитивно оцінюється прагнення авторки розглядати когнітивну гнучкість не лише як функцію перемикавання між завданнями чи стратегіями, а як складний психологічний феномен, пов'язаний із регуляцією поведінки, здатністю діяти в ситуаціях невизначеності, переосмислювати досвід і реалізовувати альтернативні способи розв'язання проблем. Відповідно до такого підходу запропоновано дворівневу модель когнітивної гнучкості, що охоплює когнітивний, або операціональний, і соціально-особистісний, або регуляторний, рівні.

Вагомим методичним складником роботи є проведене пілотажне дослідження, у якому взяли участь 58 осіб віком від 22 до 25 років. Авторка зіставила результати Віконсинського тесту сортування карток, опитувальника когнітивної флексибільності (CFI) та опитувальника світоглядної пластичності. Отримані результати виявили, що успішність виконання когнітивної проби на переключення не в усіх випадках збігалася із самозвітною оцінкою особистісної гнучкості та готовності проявляти її в складних життєвих ситуаціях (с. 92–98). Пілотажний етап виконав не формальну, а евристичну функцію: став підставою для конкретизації відмінностей між операціональним потенціалом когнітивного переключення та соціально-особистісними проявами гнучкості.

На основі теоретичного аналізу, пілотажного дослідження й операціоналізації запропонованої моделі сформовано психодіагностичний комплекс із дев'яти відомих методик. Три методики спрямовано на оцінювання когнітивної флексибільності, світоглядної пластичності та

психологічної гнучкості, інші – на дослідження психологічної безпеки, імпліцитних уявлень щодо розвитку мислення, самоефективності, готовності до змін, життестійкості й креативності (с. 134–145). Позитивної оцінки заслуговують системність добору інструментарію, його узгодження з висунутими гіпотезами та прагнення дослідити гнучкість мислення у взаємозв'язку з особистісними ресурсами й особливостями реагування на невизначеність. Значний обсяг емпіричного матеріалу дозволяє простежити спрямованість виявлених змін і підтримує основні положення роботи, хоча окремі аспекти статистичного доведення потребують додаткового уточнення.

Наукова новизна результатів дослідження. Наукова новизна роботи полягає у концептуалізації когнітивної гнучкості як метаресурсу особистості, що інтегрує операційні механізми перемикання мислення та соціально-особистісні прояви гнучкої поведінки. Авторкою запропоновано дворівневу модель структури когнітивної гнучкості, у якій виокремлено когнітивний (операціональний) і соціально-особистісний (регуляторний) рівні. Розроблено модель розвитку когнітивної гнучкості з визначенням соціальних умов (безпечного навчально-комунікативного середовища, проблемно орієнтованого навчання та діалогічного простору) та психологічних умов, пов'язаних із почуттям психологічної безпеки, самоефективністю, толерантністю до невизначеності, життестійкістю, готовністю до змін, установкою на розвиток та креативністю. Важливим результатом є комплексна операціоналізація різних проявів гнучкості через поєднання показників CFI, AAQ-II та світоглядної пластичності, а також розроблення й апробація 30-годинної програми розвитку когнітивної гнучкості. За результатами регресійного аналізу авторкою виокремлено психологічну безпеку, самоефективність, толерантність до невизначеності та життестійкість як найбільш вагомі предиктори окремих аспектів когнітивної та психологічної гнучкості.

Наукова новизна роботи полягає передусім не у створенні нової самостійної психодіагностичної методики, а в авторській концептуалізації

феномену, поєднанні різних напрямів його оцінювання, системному доборі інструментарію та побудові програми психологічного впливу на основі запропонованої теоретичної моделі.

Практичне значення отриманих результатів. Практична цінність дисертації визначається розробленням психодіагностичного комплексу та програми розвитку когнітивної гнучкості для осіб юнацького віку. Програма розрахована на 30 академічних годин і складається з трьох змістових блоків: стабілізації психоемоційного стану; усвідомлення та розвитку власних ресурсів; розвитку толерантності й варіативності мислення в ситуаціях невизначеності (с. 146–153). Її зміст може бути використаний психологами закладів освіти, молодіжних центрів, служб психологічної підтримки, а також у тренінговій і консультативній роботі з молоддю. Прикладна спрямованість роботи посилюється детальним описом організаційних умов занять, вправ і психотехнік та наявністю документів щодо впровадження результатів.

Повнота викладення результатів дисертації у наукових публікаціях. Основні положення дослідження відображено у 3 статтях у наукових фахових виданнях та 7 публікаціях апробаційного характеру. У публікаціях висвітлено теоретичні концепції когнітивної гнучкості, особливості когнітивної й особистісної гнучкості у психодіагностичному вимірі, креативний потенціал студентів, психологічну безпеку та можливості розвитку гнучкості мислення засобами ігропрактик. Зміст публікацій загалом відповідає проблематиці дисертації та засвідчує апробацію її основних ідей у науковому середовищі.

Оцінка змісту дисертації та її основних положень. Дисертація має логічну структуру, складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Побудова роботи відповідає меті та завданням: теоретичне осмислення феномену послідовно переходить у методологічне моделювання, а далі – в емпіричну перевірку розробленої програми.

У першому розділі «Теоретико-методологічні засади дослідження когнітивної гнучкості в структурі ментальних здібностей» систематизовано

основні підходи до розуміння когнітивної гнучкості, розглянуто її місце серед виконавчих функцій і метакогнітивних механізмів, проаналізовано нейропсихологічні основи та психологічні предиктори. Позитивно оцінюється прагнення авторки розмежувати когнітивний і соціально-особистісний рівні прояву гнучкості та пояснити перехід від здатності до перемикання когнітивних стратегій до адаптивної поведінки в реальних життєвих ситуаціях. Окрему увагу приділено специфіці юнацького віку, ролі освітнього середовища, психологічної безпеки, діалогічної взаємодії та досвіду розв'язання проблемних завдань. Розділ формує належне теоретичне підґрунтя для подальшої операціоналізації досліджуваних конструктів.

У *другому розділі* «Методологічне обґрунтування експериментального дослідження психосоціальних умов розвитку когнітивної гнучкості в юнацькому віці» подано аналіз методів вимірювання когнітивної гнучкості, результати пілотного дослідження, модель розвитку КГ як метаресурсу особистості, обґрунтування соціальних і психологічних умов та психодіагностичний комплекс. Заслуговує на схвалення спроба поєднати кілька споріднених, але не тотожних вимірів: когнітивну флексибільність за CFI, світоглядну пластичність та психологічну гнучкість за AAQ-II. Зміст програми узгоджено з висунутими гіпотезами; її три блоки спрямовані на психоемоційну стабілізацію, актуалізацію особистісних ресурсів та формування толерантності до невизначеності й варіативності мислення. Розділ демонструє прикладну орієнтацію авторки та прагнення перевести теоретичну модель у відтворювану систему психологічного впливу.

У *третьому розділі* «Аналіз результатів ефективності програми розвитку когнітивної гнучкості» описано організацію констатувального, формувального та контрольного етапів. Загальна вибірка становила 274 особи; за допомогою ієрархічного кластерного аналізу та методу k-середніх виокремлено три рівневі групи, а учасників із середнім і низьким рівнями гнучкості рандомізовано до експериментальної та контрольної груп. Формувальний етап тривав три місяці; заняття проводилися щотижня у

чотирьох підгрупах. Після завершення програми авторкою зафіксовано позитивну динаміку низки психологічних характеристик і показників гнучкості. Регресійний аналіз використано для визначення характеристик, пов'язаних із різними аспектами когнітивної та психологічної гнучкості.

Значною перевагою третього розділу є великий обсяг емпіричного матеріалу, прагнення співвіднести результати з кожною із висунутих гіпотез і намагання не лише оцінити загальну ефективність програми, а й виявити психологічні змінні, пов'язані з окремими проявами гнучкості. Водночас спосіб доведення міжгрупового ефекту програми та інтерпретація регресійних зв'язків потребують методологічного і статистичного уточнення.

Загалом дисертація характеризується актуальністю проблематики, самостійністю авторського задуму, значним теоретичним і емпіричним матеріалом, практичною спрямованістю та прагненням інтегрувати когнітивні й особистісні аспекти гнучкості. Сформульовані висновки переважно відповідають поставленим завданням, а запропонована програма має потенціал для використання у психологічній практиці роботи з молоддю.

Зауваження та дискусійні положення. Позитивно оцінюючи дисертаційну працю, вважаємо доцільним висловити низку зауважень дискусійного та уточнювального характеру, які не знижують загальної наукової й практичної цінності дослідження:

1. Позитивним є прагнення авторки інтегрувати різні підходи до розуміння гнучкості та диференціювати її когнітивний і соціально-особистісний рівні. Проте, на нашу думку, бажано більш чітко визначитися з понятійним та категоріальним апаратом:

– Потребує більш чіткого визначення співвідношення понять «когнітивна гнучкість», «психологічна гнучкість» і «соціально-особистісна флексибільність». У низці фрагментів вони розглядаються як різні, хоча пов'язані конструкти, а в інших – фактично об'єднуються в межах загального феномену психологічної гнучкості (с. 68–69, 91–98) і результати відповідних психодіагностичних методик (CFI, AAQ-II, опитувальник світоглядної

пластичності) інтерпретуються як показники розвитку когнітивної гнучкості загалом, хоча зазначені методики вимірюють не тотожні психологічні конструкти.

– Бажано розмежувати поняття «розвиток» і «прояв» когнітивної гнучкості, які в роботі часто вживаються одночасно (с. 22–23, 102, 165, 197). Безпосереднє покращення показників після проходження розвивальної програми може свідчити про актуалізацію чи ситуативний прояв гнучких способів реагування, однак не завжди є достатнім доказом стійкого психологічного розвитку.

– Методологічного уточнення потребує і співвідношення понять «предиктор», «чинник» та «психологічна умова розвитку». У підрозділі 3.3 за результатами регресійного аналізу авторка визначає статистичні предиктори, які надалі інтерпретує як чинники та психологічні умови розвитку когнітивної гнучкості (с. 189–198). Проте статистично значущий регресійний коефіцієнт засвідчує прогностичний зв'язок, але сам по собі не доводить причинного або розвивального впливу відповідної характеристики. Соціальні умови (безпечне середовище, проблемно орієнтоване навчання та діалогічний простір) містяться в комплексній розвивальній програмі, однак їхній самостійний внесок не виокремлено від інших компонентів втручання. Додаткового теоретичного пояснення потребують відсутність статистично значущих предикторів світоглядної пластичності та невідомі роль креативності у регресійних моделях, попри її теоретичну близькість до гнучкості мислення (с. 193–196). Ці результати не є недоліком самі по собі, однак вказують на необхідність подальшого уточнення структури й механізмів запропонованої моделі.

2. У теоретичному обґрунтуванні вибору вікової групи дискусійним видається твердження авторки про юнацький період як етап інтенсивного когнітивного дозрівання, що є найсприятливішим (сенситивним) для цілеспрямованого тренування гнучкості мислення (с. 2, 7, 22, 80). Таке формулювання має характер надмірного узагальнення, оскільки для

визначення певного вікового періоду як найсприятливішого необхідні порівняльні дані щодо ефективності розвитку когнітивної гнучкості в різних вікових групах або обґрунтування існування відповідного сенситивного періоду. Значна перебудова пізнавальних процесів і виконавчих функцій відбувається вже у дитячому, молодшому шкільному (сенситивний для розвитку пізнавальних процесів) та підлітковому віці, тоді як у пізній юності багато показників когнітивного контролю наближаються до рівня дорослої людини. Водночас посилення на «дозрівання мозку» потребує конкретизації, оскільки структурно-функціональні зміни мозку можуть продовжуватися в ранній дорослості, однак сам факт таких змін не доводить особливої сприйнятливості когнітивної гнучкості до тренування саме в юнацькому віці. Доцільніше було б характеризувати юність як соціально та особистісно значущий період для вдосконалення когнітивної гнучкості у зв'язку з професійним самовизначенням, розширенням соціального досвіду й необхідністю адаптації до нових життєвих завдань, а не як безумовно найсприятливіший етап її розвитку.

3. Авторкою запропоновано дворівневу модель когнітивної гнучкості, яка охоплює когнітивний (операціональний) і соціально-особистісний (регуляторний) рівні. Водночас у формувальному експерименті рівень когнітивної гнучкості визначався трьома самозвітними опитувальниками (CFI – когнітивна флексибільність, опитувальник світоглядної пластичності та AAQ-II – психологічної гнучкості), тоді як об'єктивні когнітивні проби на перемикання завдань застосовувалися переважно на пілотному етапі. У зв'язку з цим варто чіткіше визначити, чи емпірично перевірено розвиток обох рівнів моделі, чи передусім її соціально-особистісний компонент. Доцільним було б також навести докази конвергентної та дискримінантної валідності об'єднання трьох відмінних конструктів у загальну модель когнітивної гнучкості.

4. Ефективність розвивальної програми переважно обґрунтовується окремими порівняннями показників «до – після» в експериментальній групі та констатацією відсутності змін у контрольній групі. Однак статистична

значущість змін в одній групі та їх відсутність в іншій сама по собі не є прямим доказом статистично значущої різниці між групами. Особливої уваги потребує твердження на сторінці 163 про недоцільність міжгрупового порівняння психологічних показників, оскільки саме таке порівняння є центральним для контрольованого експериментального дизайну. У роботі формально наявний контрольний етап дослідження: після завершення тримісячної програми наприкінці грудня 2025 року здійснено повторне тестування експериментальної та контрольної груп за всіма методиками (с. 154–165). Проте це вимірювання проведено безпосередньо після завершення занять і фактично є посттестом. Відтермінованого контрольного зрізу через певний проміжок часу не здійснено, тому результати підтверджують короточасну позитивну динаміку, але не дають змоги оцінити стійкість сформованих змін. Повторне вимірювання через 3–6 місяців дозволило б більш ґрунтовно стверджувати щодо розвивального, а не лише ситуативного ефекту програми.

5. Існують помилки, огріхи в технічному, статистичному й мовленнєвому оформленні дослідження:

– Значний обсяг емпіричного матеріалу та застосування множинного регресійного аналізу є перевагою роботи, однак у поданих статистичних таблицях наявні внутрішні арифметичні невідповідності. У таблиці 3.10 для психологічної безпеки наведено $B = 1,200$, $SE = 0,037$ і $t = 3,193$ (с. 190), хоча відношення B до SE становить приблизно 32,43. У таблиці 3.11 для психологічної безпеки $B = 1,387$ і $SE = 0,346$ дають $t \approx 4,009$, а не наведене $t = 1,860$; останнє значення також не узгоджується з $p = 0,041$. Для толерантності до невизначеності $B = 0,651$ і $SE = 0,225$ дають $t \approx 2,893$, а не 3,262, причому зазначене $p = 0,039$ також потребує перевірки (с. 192). Аналогічні суперечливі показники повторено в таблиці 3.13 (с. 197–198). На с. 191 показник поясненої дисперсії позначено як «R-квадрат ($R = 0,410$)» та інтерпретовано як 41 %. Коректним у цьому разі є запис $R^2 = 0,410$.

– У викладі процедури формування вибірки наявна кількісна неузгодженість: другий кластер налічує 130 осіб, третій – 36 осіб, тобто разом

166 учасників, однак на с. 159 зазначено 136 осіб. Подальший поділ на дві групи по 83 особи підтверджує чисельність 166. У цьому самому фрагменті помилково згадано «високий рівень креативності» замість високого рівня когнітивної гнучкості.

– У тексті наявні також граматичні, лексичні та технічні помилки: «допомагає людини» замість «допомагає людині» (с. 2), «детально розкоито» замість «детально розкрито» (с. 159), «вибірка була поділена дві групи», «при початкової нерівномірності», «психосоціальних» (с. 160), «експериментальна», «висока ступінь», «після впровадженням експериментальної програми» (с. 161–162) тощо. Потребують уніфікації також терміни «толерантність до двозначності», «толерантність до неоднозначності» й «толерантність до невизначеності», статистичні позначення, кількість десяткових знаків та оформлення назв психодіагностичних методик.

Як побажання можемо рекомендувати: а) у подальших дослідженнях провести відтерміновані контрольні вимірювання через 3-6 місяців, застосувати активну контрольну групу та повторити апробацію програми на вибірках із різних закладів освіти й регіонів; це дозволить оцінити стійкість розвивального ефекту, специфічність впливу та можливості узагальнення результатів;

б) перспективним є створення та психометрична верифікація мультиметодичного комплексу оцінювання когнітивної гнучкості, який поєднуватиме самозвіти, поведінкові завдання на перемикання, ситуаційні кейси та експертні оцінки, а також перевірка опосередкованих зв'язків між психологічною безпекою, самоефективністю, толерантністю до невизначеності, життестійкістю та когнітивною гнучкістю засобами медіаційного аналізу або структурного моделювання.

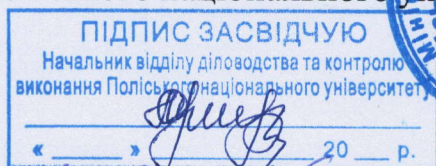
Загальний висновок. Дисертаційна робота Рудковської Оксани Володимирівни «Психосоціальні умови розвитку когнітивної гнучкості в юнацькому віці» є самостійним, завершеним науковим дослідженням,

виконаним на належному теоретичному та емпіричному рівнях. Її результати характеризуються науковою новизною та виразною практичною спрямованістю, а зміст і оформлення відповідають вимогам чинного «Порядку присудження ступеня доктора філософії...», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12 січня 2022 року. Авторка дисертації заслуговує на присудження ступеня доктора філософії в галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» за спеціальністю 053 «Психологія».

Офіційний опонент:

доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри психології

Поліського національного університету

Лариса ЖУРАВЛЬОВА